

ELEŞTİREL TEORİ VE KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

Serden Onur Karaca*

Öz

3 Şubat 1923 tarihinde Almanya'nın Frankfurt kentinde kurulan Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü ya da daha çok bilinen adıyla Frankfurt Okulu, sosyolog, iktisatçı, psikolog, tarihçi, siyaset bilimci, felsefeci, hukukçu, edebiyatçı ve müzikolog gibi birçok farklı alandan düşünürü kendi çatısı altında toplamış ve dönemin güncel sorunları ile ilgili olarak eleştirel bir bakış açısı getirmiştir ve Eleştirel Teori kavramı Frankfurt Okulu ile birlikte anılan bir yapı hâline gelmiştir. Frankfurt Okulu düşünürleri Karl Marx'ın geliştirmiş olduğu teorileri dünya üzerindeki ilk eleştirel teori yaklaşımı olduklarını iddia etmişler ve özgürleşmeyi ve değişimi temel alan ve kendi kuramını ortaya çıkaran, bilinçli eleştirel şekilde ifade edilen bir düşünce biçimini ortaya koymuşlardır. Eleştirel Teori genel olarak Marksizm'in yeniden yorumlanması yoluyla ifade edilse de sadece bu sınırlandırılmayla açıklanabilecek bir teori değildir. Eleştirel Teori'nin temel hedefi sosyal yapıların kişilerin davranışlarını ve kimliklerini nasıl etki altına aldığı ve bireylerin sosyal yapıları tekrardan nasıl biçimlendirdiğini belirleyebilmektir. Kapitalizm anlayışına göre her şey bir metadır ve var olan bu sistemde her şey bir başka kişiye devredilebilmektedir. Bu da her şeye parasal bir anlam yüklenmesine yol açmıştır. Özel mülkiyet ve ücretli emek anlayışı kapitalizmin ana özelliklerini ifade etmektedir. Bu durum da Eleştirel Teorisyenlerin kapitalizme bakış açısını etkilemiş ve kapitalizmi bireyleri tüketim toplumu haline getirmeyi amaçlayan bir sistem olarak tasvir etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Frankfurt Okulu, Eleştirel Teori, Kapitalizm

* Doktora Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, serdenonur13@gmail.com, 0000-0002-5227-5108.

Bu makaleye atf için: Karaca, Serden Onur. (2024). Eleştirel Teori ve Kapitalizm Eleştirisi, SDE Akademi Dergisi, 4(1), 93-120.

CRITICAL THEORY AND THE CRITIQUE OF CAPITALISM

Serden Onur Karaca

Abstract

Founded on 3 February 1923 in Frankfurt, Germany, the Frankfurt Institute for Social Research, better known as the Frankfurt School, gathered people from many different fields such as sociologists, economists, psychologists, historians, political scientists, philosophers, lawyers, literary and musicologists under its roof and brought a critical perspective on the current problems of the period and the concept of Critical Theory has become a structure associated with the Frankfurt School. Frankfurt School thinkers claimed that the theories developed by Karl Marx were the first critical theory approach in the world, and they put forward a way of thinking based on emancipation and change, based on a conscious critical way of thinking that reveals its own theory. Although Critical Theory is generally expressed through the restatement of Marxism, it is not a theory that can be explained only with this limitation. The main goal of Critical Theory is to determine how social structures influence the behaviour and identities of individuals and how individuals reshape social structures. According to the understanding of capitalism, everything is a commodity and in this system everything can be transferred to another person. This has led to the attribution of a monetary meaning to everything. Private property and wage labour are the main features of capitalism. This situation has influenced the Critical Theorists' perspective on capitalism and they have portrayed capitalism as a system that aims to turn individuals into a consumer society.

Keywords: *Frankfurt School, Critical Theory, Capitalism*

Giriş

Frankfurt Okulu bir takım entelektüelin bir araya gelmesi sonucu 3 Şubat 1923 tarihinde Almanya'da kurulan bir topluluğu ifade etmektedir. İlk olarak Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü içerisinde kendisine yer bulan entelektüeller zaman içerisinde Frankfurt Okulu olarak adlandırılacak bir yapının temellerini atmışlardır. Frankfurt Okulu genel olarak modernlik eksenli ve Aydınlanma düşüncesi sonucu meydana gelen güncel konular üzerinde eleştirel görüşler ortaya koyarak, yeni bir felsefe geleneği ortaya koymuştur. Frankfurt Okulu teorisyenleri içinde barındırdığı farklı alanlardaki entelektüeller neticesinde birçok farklı alanda eleştirel görüşlerini ortaya koymuşlar ve toplum içerisinde önemli bir etki bırakmışlardır. Okul içerisinde entelektüel ve sosyal yaşamın çeşitli yönlerini eleştiren üyeler, toplumun ekonomik temeli ile düşünce yapısı arasındaki bağlantıya önem vererek Ortodoks olmayan bir Marksist felsefe düşüncesini ortaya çıkarmışlardır.

Frankfurt Okulu düşünürlerinin farklı alanlarda ortaya koydukları eleştiriler neticesinde Okul, Eleştirel Teori kavramı ile birlikte anılmaya başlamıştır. Eleştirel Teorinin temel yaklaşımı yeni bir bilgi geleneği ortaya koyarak toplumsal sorunları, sosyolojik, kültürel, felsefi, tarihsel ve politik anlamda tartışmaktadır. Bu tartışma geleneğinin hedefi toplum içerisinde herhangi bir kişinin kendisiyle, toplum içerisindeki farklı bireylerle, doğayla ve nesnelere kurduğu otorite ve baskı çerçevesinde toplanan güç, tahakküm ve sömürü ilişkilerini teorik yapısal açıdan dönüşüme uğratarak her şeyden arındırılmış ve özgür bir toplum meydana getirmektir.

Frankfurt Okulu düşünürlerinin kapitalist sistemi eleştirmeye başladığı dönem içerisindeki gelişmeler düşünüldüğünde teorisyenler bir bakıma bu eleştiri yapı yapmak zorunda kalmışlardır. Bu zorunluluğun temelinde de bireyi ve toplumsal yapıyı belirleyen değişim ve dönüşümlerin meydana gelmesi yatmaktadır. Kapitalizmin gücünü arttırdığı bir dönemde kurulan Okul, kapitalizmin birey ve toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi eleştirerek yeni bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemiştir. Eleştirel Teorisyenler, kapitalizmi Karl Marx'ın teorisi üzerinden eleştirmiştir demek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda teorisyenler, Marx'ın görüşlerinin ana noktası olan ekonomik altyapıdan ziyade daha çok birey ve kül-

türel yozlaşmaya odaklanmış ve onları temel almışlardır. Eleştirel Teorisyenler kapitalist sistemdeki ekonominin ortaya çıkardığı sorunları sadece iktisadi anlamda eleştirmemişler aynı zamanda kişiler arasındaki ilişkilere ve kültürel sorunlara da dikkat çekmişlerdir ve ekonominin bireyler üzerinde yarattığı sıkıntılar üzerinde durmuşlardır.

Bu çalışmada ilk olarak Frankfurt Okulu'nun kuruluş evresi ele alınarak temel özellikleri açıklanmıştır. Sonrasında Frankfurt Okulu ile özdeşleşen Eleştirel Teori kavramı üzerinde durulmuş ve özellikleri ortaya konmuştur. Daha sonra kapitalizm üzerinde durulmuş ve ana hatları ile kapitalist sistem açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak Eleştirel Teori'nin kapitalizme olan bakış açısı üzerinde durulmuş ve Eleştirel Teorisyenlerin ortak kapitalizm eleştirilerine yer verilmiştir.

1. Frankfurt Okulu

Almanya, Avrupa ülkeleri içerisinde nevi şahsına münhasır bir devlet ve toplum yapısına sahiptir. Hem sosyoloji anlayışı olarak hem de felsefe anlayışı olarak diğer ülkelerden farklı bir konumda bulunması ile 19. ve 20. yüzyıllarda meydana gelen değişim ve dönüşümleri diğer ülkelerden daha farklı bir şekilde yaşamıştır. 1840'lı yıllarda Hegel'in düşünce yapısını takip eden takipçileri, hızlı bir modernleşme ve değişim yaşayan Almanya'daki siyasal, toplumsal olay ve problemlere felsefi bakış açısı ile bakan ilk kuşak olma sıfatına erişmişlerdir. Sol-Hegelciler olarak adlandırılan bu kişilerin hemen sonrasında Karl Marx ve düşüncelerini takip eden kişiler ön plana çıkmıştır. Karl Marx ve Sol-Hegelciler'in ortaya koydukları görüş ve fikirler toplum üzerinde büyük bir etki yaratmış ve Frankfurt Okulu diye adlandırılan okulun kurucuları da bu görüş ve fikirlerin etkisi altında kalmışlardır. Frankfurt Okulu'ndaki düşünürler tıpkı Sol-Hegelciler'de olduğu gibi diyalektik yöntemi kullanmış ve diyalektiği maddeci bir yöne çekmeye çalışmışlardır (Durdu, 20002; 7).

Frankfurt Okulu düşünürleri ile 1840'lı yıllarda yaşayan düşünürler arasında teorik anlamında büyük farklılıklar meydana gelmiştir. Sol-Hegelciler daha çok klasik Alman idealist felsefesini devam ettirirken Frankfurt Okulu düşünürleri Nietzsche, Hegel, Dilthey, Schopenhauer, Husserl, Weber ve Bergson gibi düşünürlerle birlikte Marksizm'den de büyük oranda etkilenmişlerdir. Bu iki dönem düşünürleri arasındaki ekonomik, siyasal ve toplumsal meselelerde meydana ge-

len farklılıklar Frankfurt Okulu düşünürlerinin yaklaşımındaki farklılaşmayı ortaya koymaktadır. Sol-Hegcliler'in ortaya çıkışlarında dönemin Almanya'sındaki kapitalist modernleşmenin etkisi büyük olmuştur. Frankfurt Okulu döneminde ise Almanya Batı kapitalizminin en önemli temsilcilerinden bir tanesi konumuna gelmiştir. Büyüyen tekellerin toplum üzerinde söz sahibi olduğu, ekonomiye devlet müdahalelerinin arttığı bir dönem Okulun çıkış zamanında yaşanmaktaydı (Vergin, 2016; 251).

Kuramsal adıyla Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü 3 Şubat 1923'te Almanya'da kurulan bir oluşumdur. Bu oluşum, Almanya'da bulunan Frankfurt Üniversitesi'nin Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile yakın bir ilişkide bulunması sebebiyle daha çok bilinen adı olan "Frankfurt Okulu" olarak anılmaktadır. Bu okulun üye düşünürleri tarafından geliştirilen kuramlar ise Eleştirel Teori olarak adlandırılmaktadır. Felsefe tarihinde hatırı sayılır bir yeri olan Frankfurt Okulu sosyolog, iktisatçı, psikolog, tarihçi, siyaset bilimci, felsefeci, hukukçu, edebiyatçı ve müzikolog gibi birçok farklı alandan kişileri kendi çatısı altında toplamıştır. Üyelerinin farklı alanlarda olması sonucu Frankfurt Okulu çeşitli alanlarda çalışma yapılan bir okul görüntüsü kazanmıştır (Güven, 2019: 10).

Frankfurt Okulu kelimesi içerisinde barındırdığı okul kelimesi iki farklı anlam ortaya koymaktadır. İlk anlam; amacı eğitim-öğretim yapılan bir kurum anlamı taşıırken ikinci anlamı kendisine has bir düşünce yapısının olduğunu ifade etmektedir. Daha çok araştırmayı öne çıkaran Frankfurt Okulu'nda eğitim arka planda kalmıştır. Frankfurt Okulu'nun ana düşünürleri Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Erich Fromm, Herbert Marcusu, Walter Benjamin, Jürgen Habermans, Otto Kirchheimerfogel, Franz L. Neumann, Franz Borkenau, Karl August Witt, Friedrich Pollock, Henryk Grossmann ve Leo Löwenthal olarak sayılabilmektedir (Kavurgacı ve Seviltopu, 2019; 100).

Frankfurt Okulu'nun ortaya çıkmasındaki ana neden uzun zamandır beklenen ancak bir türlü gerçekleşmeyen proletaryanın tarihsel özne olma sorunsalından kaynaklanmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki neden ise I. Dünya Savaşı sonrasında işçi ayaklanmalarının güç kaybetmesinde yatmaktadır. Bu sebeple Marx'ın öngördüğü devrim fikrinin dönemin şartlarıyla uyumlu olmadığı görüşü ortaya çıkmıştır. Yine Rusya'da meydana gelen devrimin istenilen düzeyde

gerçekleşmemesi ve Avrupa devletlerinde faşizmin yükselişe geçmesi Frankfurt Okulu çatısı altında birleşen düşünürleri mevcut görüşlere alternatif olacak bir fikrin geliştirilmesi gerektiği inancına sevk etmiştir. Ortaya çıkan bu sorunlara ek olarak 20. yüzyıl, burjuva toplumlarının kendi fikirlerinin devamı için de bir kriz ortamı doğurmuştur. Durumun böyle olmasında Marksizm gibi eleştirel teorisyenlerin yapmış oldukları eleştiriler de önemli bir neden olmuştur. Var olan kriz içerisinde yetişen bir toplumun mevcut durumu bir sorun olarak görmemesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle Almanya'nın bir burjuva kentinde bir araya gelen Frankfurt Okulu düşünürleri, yaşanan kriz ortamı ile ilgili olarak düşüncelerini bu çatı altında dile getirmişlerdir (Duman, 2019; 98).

Frankfurt Okulu düşünürlerinin çoğunun Yahudi kökenli olması İkinci Dünya Savaşı sırasında ayrımcılığa ve baskıya uğramalarına sebep vermiş ve düşünürleri Almanya'yı terk etmek durumunda bırakmıştır. Almanya'yı terk eden Frankfurt Okulu düşünürlerinin gittikleri ülkelerde yapmış oldukları çalışmaların neticesinde Okul, Batı Marksizm'i olarak tanınmaya başlamıştır. Marksizm'i "*insanı maddi çıkarların egemenliğinden, kendi kurduğu düzen ve eylemlerin kısıtlayıcılarından kurtarmak ve özgürlüğüne kavuşmak*" (Fromm, 1987; 17) olarak ifade eden Frankfurt Okulu düşünürleri, idealler, düşünceler ve bilinç ile ekonomik ilişkiler arasında bir bağlantı olduğu fikrini öne sürmüşlerdir. Bunun yanında Marksizm'in altyapı-üstyapı ilişkisini temel alan ekonomi bakış açısına da eleştiri getirmişlerdir. Bu eleştirinin temel kaynağı ise Frankfurt Okulu düşünürlerinin sosyal ve ekonomik yapının eskiye nazaran daha iç içe girerek birbirlerini etkilemeye başladıkları görüşlerinden kaynaklanmaktadır (Birdişli, 2014; 232).

Frankfurt Okulu, içerisinde yetişen teorisyenler nedeniyle farklı dönemlere ayrılmıştır. 1923-1930 arası yıllar Grünberg Dönemi, 1930-1933 yılları arası Horkheimer dönemi, 1933-1950 yılları arası Amerika Birleşik Devletleri dönemi, 1950-1970 yılları arası Frankfurt'a dönüş dönemi ve son olarak da 1970 ve sonrasını Habermas dönemi olarak ifade edilmektedir (Güzeloğlu, 2021;197).

2. Eleştirel Teori

Eleştirel Teori ile Frankfurt Okulu'nu birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir çünkü teorinin kökenleri Frankfurt Okulu düşünürleri tarafından atıl-

mıştır. Frankfurt Okulu düşünürleri Karl Marx'ın geliştirmiş olduğu teorilerin dünya üzerindeki ilk eleştirel teori yaklaşımı olduklarını iddia etmişlerdir. Bunun nedeni Marx'ın sosyal teori temelini çatışma olgusu üzerinden tasvir etmesi ve bu sosyal teorilere getirilebilecek eleştiriler yoluyla sosyal düzenin inşa edilebilmesinde yatmaktadır. Marx, sosyal düzene ulaşmak gibi temel bir amacın varlığına karşı çıkmış ve eleştirileri ile farklı bir sosyal düzen ortaya koymayı hedeflemiştir ve bu da Frankfurt Okulu düşünürlerinin Eleştirel Teori'yi geliştirmesinin temellerini atmıştır (İşler Sevindi ve Akalın, 2022; 356).

Eleştirel Teori, açıklanması karmaşık bir kavramdır. İlk ortaya çıktığı andan itibaren genelde Frankfurt Okulu'na atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Bunun yanında özgürleşmeyi ve değişimi temel alan ve kendi kuramını ortaya çıkararak, bilinçli eleştirel şekilde ifade edilen bir düşünce biçimini ifade etmektedir. Bu nedenle Eleştirel Teori temelde iki anlamda kullanılmaktadır. İlk olarak Frankfurt Okulu ve buradaki düşünürleri ifade ederken ikinci olarak da nevi şahsına münhasır varsayımlardan yola çıkarak eleştirel bir düşünce sistemi ortaya çıkarmıştır. Bu eleştirel sistem de genel olarak Horkheimer, Marcuse ve Adorno'nun felsefi bakış açılarında temellenmiştir. Frankfurt Okulu düşünürleri ortaya koydukları Eleştirel Teoriler ile birlikte Marksist düşünce sistemini yeniden yorumlanmış ve diğer düşünürlerden kendilerini ayıracak bir düşünce sistemi ortaya koymuşlardır (Demirel, 2021; 12).

Eleştirel Teori'nin hedef noktasında mutlak gerçeklik ile ilgili iddialar bulunmaktadır. Bu nedenle Geleneksel Teori ile farklılıklar içermektedir. Geleneksel Teori; var olan toplumun kendisini yeniden ortaya koymasına izin verirken Eleştirel Teori; kendisini mevcut durumun dışında konumlandırarak kapitalist sistemin getirileri ve kapitalist toplumun temel çekinceleri üzerinde kendisine yer bulmaktadır. Eleştirel Teori, toplumu nesnel bir bakış açısı ile analiz edebilmek için bilimsel kanıtlardan ve nesne-özne ayırımından ziyade tarihi ve toplumu bir araya getiren insanlığı temel almaktadır. Bu bağlamda Eleştirel Teori, metodolojik yapısını Marksizm'den alan bir bakış açısı ile var olan diğer sosyal teoriler üzerinde bir eleştiri ortaya koymaktadır (Bilmez, 2023;1769).

Eleştirel Teori genel olarak Marksizm'in yeniden ifade edilmesi yoluyla tanımlansa da sadece bu sınırlandırılmayla açıklanabilecek bir teori değildir. Birçok farklı düşünürün bir araya gelmesi ile farklı biçimler kazanan teoride temel

bir fikir ortaya koymak mümkün değildir. Bu durum, Eleştirel Teori'nin farklı disiplinlerde ortaya çıkması sonucu mutlak bir tanımdan bilinçli olarak uzak durulması ile ilgili olmaktadır. Bu bağlamda Eleştirel Teori'nin neleri kapsadığı meselesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Eleştirel Teori'nin temel hedefi sosyal yapıların kişilerin davranışlarını ve kimliklerini nasıl etki altına aldığını ve bireylerin sosyal yapıları tekrardan nasıl biçimlendirdiğini belirleyebilmektir. Bu sebeple de olaylara tarihsel bir bakış açısı ile bakılması gerektiğini ifade etmektedir (Yalçınar, 2015; 143).

Eleştirel Teori, insanların sınıf ayrımlı toplumunun üretim sürecinde manipüle edildiği fikrini savunmaktadır. Bu nedenle teorinin ilk ortaya çıktığı Max Horkheimer'in "Geleneksel ve Eleştirel Teori" makalesinde toplumun değişimi ile ilgili çıkarımlar yapılmıştır ve sosyal bilimcilerin inceledikleri toplumun bir parçası olduklarından ilgilendikleri konudan bağımsız olamayacakları öne sürülmüştür (Horkheimer, 2005; 371). Eleştirel Teorisyenler, Geleneksel Teori üzerine eleştiriler getirerek Geleneksel Teori'nin ortaya koyduğu dünyanın bilim yoluyla keşfedilmesi gereken bir takım gerçekler fikrini eleştirmişlerdir. Geleneksel Teori'ye göre eleştiri yapan biri kendi inançlarını, ideolojisini ve yargılarını bir kenara bırakarak dünyayı objektif bir şekilde inceleyebileceğini ifade etmektedir. Eleştirel Teorisyenler bu fikre karşı çıkar ve insanların hayatının yönlendirmeye mecbur bırakıldığı fikrini ifade ederler. Geleneksel Teori'nin bu yaklaşımı ile tıpkı doğada olduğu gibi sosyal yapıların da kontrol ve hâkimiyet alanı olacağını belirten Eleştirel Teorisyenler, bu durumun bireylerin özgürleşmesinin önünde bir engel olacağını ifade etmişlerdir (Morva, 2013; 15).

Eleştirel Teori bilgiye olan bakış açısı ile de Geleneksel Teori'den ayrılmaktadır. Eleştirel Teorisyenler için bilgi belirli tarihsel ve sosyal bağlamların bir ürünü ifade etmektedir. Var olan bütün teorilerin bu bakış açısı sonucu ortaya çıktığını ifade eden Eleştirel Teorisyenler, belirli teorilerin hizmet ettiği çıkarlar üzerine yoğunlaşmışlardır. Eleştirel Teori'nin en büyük hedefi adaletsizliği ortadan kaldırarak insanın özgürleşmesini sağlamaktır ki bu da Eleştirel Teori'nin hem politik hem de normatif bir görüntü kazanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda Eleştirel Teori, bireylere kendi tarihlerini kendilerinin yapabileceği yolu açarak en son nokta olarak özgürlüğe kavuşacaklarını ifade etmektedir. Eleş-

tirel Teorisyenler bilgiyi radikal bir şekilde kullanarak, insanları aydınlatmanın bir aracı olarak görmüşlerdir. Bu aydınlanma neticesinde bireyler farkında olmadıkları baskı sisteminden ve zorlamalardan kurtulacaklardır. (Balkız, 2004;140).

Eleştirel Teori'nin eleştirel olmasını sağlayan birtakım özellikler vardır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilmektedir; (Buz ve İçağasıoğlu Çoban, 2008; 77-78).

- Eleştirel Teori, pozitivistliğe karşıdır.
- Eleştirel Teori, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında olan bağlantıları değerlendirerek daha iyi bir gelecek olasılığının geçmiş ve şimdi ile iç içe olduğunu ifade etmektedir ve böylece ilerleme olasılığı da var olacaktır. Eleştirel Teori sayesinde toplum üzerindeki baskı ile ilgili olarak bireylerin bilinçlenmesi sağlanacak ve yeni bir toplum modeli ortaya konacaktır.
- Eleştirel Teori'ye göre baskı yapısal bir özellik taşımaktadır. Bireyler günlük yaşamlarında kültür, ekonomi, politika, ırk, toplumsal cinsiyet ve söylemler gibi sosyal kurumlar tarafından etki altına alınmaktadırlar. Eleştirel Teori, insanların yaşamış oldukları bu baskının kültürel ve ulusal özlerini anlamada yardımcı olmaktadır.
- Eleştirel Teori var olan bu baskı unsurlarının bireylerin yanlış bilinçlilikleri neticesinde şekleştirmeye, ideoloji, varlığın metafiziği, tek yönlü düşünme ve hegemonya sayesinde ilerlediğini ifade etmektedir. Bu yanlış bilinçlilik sonucunda bireylerin kendi başlarına ve toplum olarak dönüşmelerini sağlayacak kurumların da gücü azalmaktadır.
- Eleştirel Teori değişimin evde bireylerin günlük yaşantılarında başladığını ifade etmektedir. Bu yönüyle Eleştirel Teori determinizmden uzak durmaktadır.
- Eleştirel Teori, Marks'ın fikirlerinin takip edilmesi sonucunda kurum ve yapı arasındaki köprünün diyalektik ile ortaya konacağını ifade etmektedir. Bireylerin günlük yaşamındaki yapısal sorunlara karşın yapının bilgisi, onlara sosyal koşullarını değiştirme konusunda yardımcı olacaktır.

- Günlük yaşam ve sosyal yapılar ile bağlantılı olarak Eleştirel Teori, bireylerin kendi özgürlüklerinden sorumlu olduklarını ve diğerlerine gelecekteki özgürlük ile ilgili olarak baskı yapmamaları konusunda uyarıda bulunmaktadır. Eleştirel Teori'nin pozitivistliğe getirdiği eleştiri onun temel özelliğinden dolayı kaynaklanmaktadır.

Frankfurt Okulu düşünürleri, Eleştirel Teori'yi tarihi ön planda tutarak topluma ve felsefeye bakış açılarını geliştirmek amacıyla kullanmışlardır. İlk dönemlerde Marx'ın görüşlerini izleyerek rasyonel kurumlardan meydana gelen bir toplum düzeni hayal etmiş olan Eleştirel Teorisyenler, bu dönüşümün önündeki engelleri görerek ve bu engelleri analiz ederek eleştiri getirmişlerdir. Eleştirel Teorisyenler var olan bütün bilgilerin tarihsel olarak koşullanmasına rağmen ana düşüncelerinin rasyonel olarak mevcut sosyal ilgilere bağımsız olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre eleştiri her şeyden bağımsız olarak bir öneme sahiptir. Yapmış oldukları çalışmalarda eleştiri yapmanın gelişimi ve yayılımı, bilgi ve nedenin koşulları ile kapitalizmin tarihsel formlarına odaklanmaktadır. Eleştirel Teori temel olarak hakikate ulaşmak ve evrensellik ile kurutuluşa ilgilendirilmiştir. Eleştirel Teori, farklı düşünceleri belirli toplumsal gruplarla ilişkilendirmemekle birlikte bu düşüncelerin toplum içerisindeki yansımalarını açığa çıkartmak ve bu bağlamda da kişilerin toplum ile olan uyumsuzluğu ve çelişkilerinin bilince çıkarmanın yollarını aramaktadır (Geuss, R. (2002; 90).

3. Kapitalizm

Sanayi Devrimi ile birlikte meydana gelen sanayileşme süreci, kendisiyle birlikte toplumsal anlamda da birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Kendinden önce var olan toplum çeşitlerini değiştiren Sanayi Devrimi, yeni bir ekonomik ve toplumsal deneyim ortaya koymuştur. Sanayinin gelişmesi ile birlikte toplumsal anlamda bireylerin üretim ve tüketim davranışlarında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Sanayi Devrimi öncesindeki ilkel komünal toplumlarda sınıflı bir toplum yapısı mevcut değilken, ortak mülkiyete sahip olan toplumlar avcı-toplayıcı şeklinde yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Gelişmiş bir iş bölümü anlayışı henüz hayata geçirilmediğinden herkes her işte çalışabilmiştir. Bireylerin ortak çalışımı sonucunda meydana gelen ortak mülkiyet anlayışı ile sınıfsal ayrımlar

ve sömürü sistemi meydana gelmemiştir. Tarımın gelişmesi sonucu meydana gelen feodal anlayış ile birlikte toprak sahipleri ve işçiler arasında bir sınıf ayrışması ortaya çıkmış ve toplum iki farklı sınıfa bölünmüştür (Fülberth, 2018;87).

Feodalizmin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan sınıf ayrımı ileride yaşanacak kapitalist sınıflı toplum yapısına ön ayak olmuştur. İşçi konumunda olan köylü sınıfına işleyebileceği kadar sınırlı bir toprak verilmiş ve ürettiğinin artı ürüne feodal lordlar tarafından zorla el konmuştur. Feodal toplum ile birlikte ortaya çıkan kentleşme neticesinde köyde toprağını işleyen köylü işçinin karşısında kentte belirli bir ücret karşılığında emeğini satan işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Kentlerde meydana gelen zanaat atölyeleri ile usta-çırak ilişkisi oluşmuş ve bu da ilerleyen zamanlarda kurulacak olan modern fabrikaların öncüllüğünü yapmışlardır. Bu küçük atölyelerde kullanılan teknoloji ile meydana gelen Sanayi Devrimi, feodalizmin çöküşüne neden olarak kapitalist üretim modeline öncülük etmiş ve yeni bir ekonomik toplum yapısı ortaya çıkarmıştır. Sanayi Devrimi ile buhar ve suyun üretim sürecinde daha etkin bir şekilde kullanılması sonucunda 18. yüzyıl ile birlikte büyük fabrikalar kurulmasının yolu açılmış ve böylece kapitalist sistem başat faktör olmayı başarmıştır (Dudu Aydoğan, 2020; 77). Büyük fabrikaların kurulması ve üretimde artı ürünün bollaşması sonucunda patronlar yeni pazar alanları ve gelişmiş bir ticaret ağı kurarak artı ürünü dünyanın dört bir yanına satıp daha fazla kâr elde etmeyi başarmışlardır. Bu durum ülkelerin ve patronların daha geniş pazarlara ulaşma hedefi sonucunda emperyalizmin de güçlenmesine neden olmuştur.

Kapitalist anlayışa göre her şey bir metadır ve var olan bu sistemde her şey bir başka kişiye devredilebilmektedir. Bu da her şeye parasal bir anlam yüklenmesine yol açmaktadır. Özel mülkiyet ve ücretli emek anlayışı kapitalizmin ana özelliklerini ifade etmektedir. Kapitalizm üreticilerin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok mübadele, satış ve kâr amacı gözeten ücretli emek ve meta üretim sistemidir. Bir toplum içerisinde insanların büyük bir kısmı yaşamını sürdürebilmek ve kâr etmek amacıyla üretilen hizmet ve mallara ihtiyaç duyuyorsa bu toplumda kapitalist üretim ilişkileri başat konuma gelmiş demektir. Kapitalist düzende üretmenin, satmanın ve satın almanın sermaye birikimi sağlamak ve kâr elde etmek gibi iki temel fonksiyonu vardır. Kapitalist sistemin temel amacı ve ayırıcı özelliği

sürekli bir birikim oluşturmayı sağlama isteğidir. Var olan bir mal birikim yaratmak ve kazanç elde etmek için kullanıldığında sermaye hâline gelmektedir (Kılıç, 2014; 9).

Birikim sürecini sürekli bir hâle getirmeyi amaçlayan kapitalist sistem, ekonomiyi maddi ve simgesel olarak bireylere egemen kılmayı hedeflemektedir. Kapitalizmde amaç bireylerin ve toplumun ihtiyacını karşılamaktan ziyade zenginlerin daha da zenginleşmesini sağlayabilmektir. Bu sebeple toplumun belirli ihtiyaçlara empoze edilmesini sağlamak ve sürekli bir üretim döngüsünü sağlamaya çalışmak kapitalizm için önemli bir noktadır. Kapitalizmin topluma egemen olması sonucunda birikim sürecinin ihtiyaç duyduğu şartlar, her biri kendi çıkarını azaltmaya çalışan çeşitli toplumsal sınıflar tarafından mutlaka kabul edilmesi ve uyulması gereken bir zorunluluk olarak algılanmaya başlanmıştır. Kapitalizm bu yolla birlikte hem ideolojik hem de maddi olarak yeniden üretimi sağlayabilmektedir. Rekabetçi piyasa şartlarında sürekli olarak üretime ihtiyaç duyan kapitalist düzen, yapısal olarak devamlı bir süreklilik sağlanmasını gerektirmektedir. Bu süreklilik kapitalizmin bünyesinde huzursuzluk ve istikrarsızlık sağlamaktadır ve dengeyi kurmasını engellemektedir (Aydın, 2003; 6).

Kapitalizm sürekli bir üretim sistemi olması onun özel mülkiyete, özgür/bireysel girişimciliğe ve üretim araçlarının denetlenmesine dayanmaktadır. Kapitalist sistemin hedefi piyasada yaşanan rekabetçi ortam ile kârı en üst noktaya taşıyabilmektir. Bireysel emek, piyasa koşullarında özgür bir dolaşıma sahiptir. Kapitalist sistemin getirmiş olduğu çalışma düzeni ile verimliliğin sürekli artırılması amaçlanmaktadır. Bunun için de işçinin emeği kapitalizmin hedeflerine hizmet edecek şekilde en üst derecede değerlendirilmektedir. Bu durum da işçilerin enerjilerini sadece çalışmaya aktarmasını sağlayarak onların itaatkâr, disiplinli, aktif, düzenli ve dakik bireyler olmalarına neden olmaktadır (Koloğlu, 1950; 560). Teknolojinin gelişmesi ile birlikte gelişen makineler neticesinde fabrikalarda üretim hızı ve miktarı artmış ve buna ilave olarak da daha az insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda daha fazla boş zaman elde eden bireyler, kapitalizm için bir müşteri görüntüsüne kavuşmuş ve onları yeni bir pazar olarak görmüştür. İstek, haz ve ihtiyaç karşısında bireyler neye ihtiyacı olduğunu, neye ihtiyacı olmadığını anlayamaz ve bunun sonucunda da kapitalist sistemin devamlını sağlamak için önemli bir aktör konumunda olurlar (Aytaç, 2005; 6).

Kapitalizm her zaman en kısa yoldan kâra ulaşmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak için de işçilerin rekabete ve riske açık olmalarını beklemektedir. Bu durum insan hayatını ve doğayı tehdit altına alsa da kapitalizm insanlıktan, doğadan ve ahlaktan sadece kendi payını alma konusunda faydalanmaktadır. Sürekli artan bir oranda bireyin bütüncül ilkelerini ve piyasanın önceliklerini aşınmaya uğratmaktadır. Kapitalizmin ortaya çıkardığı bu durum bireyin bütünselliğini bozarak toplum üzerinde olumsuz bir etki bırakmaktadır ancak onun tek amacı kâr etmek olduğundan kapitalizm bu sorunlarla ilgilenmemektedir (Daloğlu, 2018; 46). Kapitalist sistemin ortaya koyduğu bu durum onun homo-economicus olarak adlandırdığı ve makineleşmiş insan anlamına gelen görüşte yatmaktadır. Kapitalist sistemin tasvir ettiği bu insan üretici olarak en fazla kâr elde etmeye, tüketici olarak da yine en fazla faydaya şartlandırılmıştır. Yani kapitalist bireylerin ortaya çıkardığı kapitalist toplum yalnızca ekonomik çıkar endişesiyle faaliyette bulunan, imkânlar dâhilinde en fazla kazanma hırsı taşıyan ve sürekli olarak rasyonel bir dünya görüşüne sahip bireylerden meydana gelmektedir (Ay-dın, 2012; 23).

Kapitalizmde birikim veya yatırım özel girişimler ya da özel şahıslar tarafından kâr elde etmek amacıyla kullanılmaktadır. Kapitalist sistemde sadece üretim maliyetlerinin karşılanması değil aynı zamanda bir artı değer ve kâr elde etmek de hedeflenmektedir. Elde edilen bu artı değer sayesinde yeniden yatırım yapılabilecek ve işletme daha da büyük bir hâle getirilebilecektir. Devlet özelinde bu duruma bakıldığında kapitalist bir ülke, ekonomik büyümeyi hedef alan bir ülke olarak görünmektedir. Bu büyüme servetin büyümesi anlamına geldiğinden devlet, daha zengin bir konuma gelecektir. Bu zenginliği çoğaltmak için devletler yeni pazar arayışlarına girişecek ve bunun da sonucunda emperyalist politikalar artacaktır; çünkü kapitalizm sürekli olarak gelişmeyi ve büyümeyi hedeflemektedir; durağan bir düzen kapitalizmin dünya görüşüne aykırıdır (İpek, 2023; 73).

Kapitalist düzen, mülkiyet sahipliğine dayanan sınıflara bölünmüş bir toplum olarak ifade edilmektedir. Kapitalistler üretim araçlarına sahip olan kesimdir ancak çalıştırmış oldukları işçilerin emeklerinden başka satacakları bir şeyleri yoktur. Sermaye üretim araçlarından meydana gelmektedir ve biriktirilmiş işgücünden oluşmaktadır. Bu da kapitalist sistemin işçiden daha fazla değer alarak kârını

garanti altına almasını sağlamaktadır. Çalışanlara verilen ücretin tekrardan çalışma gücüne ulaşabilmesi için gerekli emek miktarına eşit olduğu söylenmektedir ancak işçiler tarafından ortaya konan çıktılar onu aşar ve bu artı çıktı kapitalist tarafından kâra çevrilen değer anlamına gelmektedir. Kapitalistlerin işçilere ödedikleri ücretler değişken sermaye anlamına gelirken; ekipmanlar, fabrika ve ham maddeler sabit sermaye anlamına gelmektedir. Sabit sermayede yaşanan artışlar kâr oranının da düşmesine neden olur ve bu durum da ücretlerin işçiler için sadece hayatlarını idame ettirmeye yetecek bir seviyede kalmasına neden olmaktadır (Kılıç, 2013; 8).

Kapitalist sistem tam rekabet koşullarını ortaya koyma iddiasında bulunmaktadır. Küresel ekonomik şartlarda ülkelere bu rekabetçi piyasa koşulları dayatılsa da bu ilkeleri uygulayabilen ülke sayısı sınırlı kalmaktadır. Tam rekabet koşulları neticesinde tekelleşmenin ortaya çıkması kaçınılmaz bir sonuçtur ve bu da zayıf ülkeleri olumsuz yönde etkileyecek bir durumdur. Rekabet koşulları daha fazla üretim ve daha fazla satış anlamlarına geldiklerinden, sanayileşme anlamında geride kalan ülkeler bu yarışın bir parçası olamayacaklardır ve bu durum da ülkeler arasındaki ekonomik uçurumu sürekli olarak derinleştirecektir (Kaçanoğlu, 2021; 161).

Kapitalizmin diğer ideoloji ve ekonomik sistemlerden ayıran belli başlı özellikleri mevcuttur. Kapitalizmin özellikleri ve tanımları şu şekilde sıralanabilmektedir; (Karakaş, 2014; 9-10).

- Kapitalizm tüm çalışanları ve ekonomiyi kapsamamaktadır. Kapitalizm alan açısından geniş bir yer almasına karşılık ondan bahsedebilmemiz için piyasa ekonomisi koşullarının var olduğu yerlere bakmak gerekmektedir.
- Kapitalizm fiili ve yasal tekellere dayanmaktadır.
- Kapitalizm, dünya genelindeki kaynak ve fırsatları kullanmaya ve emperyalist politikalar ile onları sömürmeye dayanmaktadır.
- Kapitalizm, içerisinde kapitalist girişimlerin egemen konumda oldukları bir ekonomik sistemi tasvir etmektedir. Kapitalist girişimler ücret karşılığında mal arz eden ve bu şekilde kâr sağlayan, sağladığı kârı da yeniden üretim için kullanan iktisadi yapılardır.

- Kapitalist sistem, piyasa yoluyla birbirine bağlanmış iki ögenin karşılıklı ilişkisinden meydana gelmektedir. Bu ögeler üretim araçlarının ve mülkiyetin sahibi olmayan işçilerdir.
- İktisattaki sermaye ve diğer finansal kaynaklar alışveriş malzemesi olabileceklerinden dolayı belirli bir fiyata da sahip olmaları gerekmektedir.
- Sermaye malları alınıp satılabilir ve ipotek edilebilir olmalıdır ve bu ipotekler de tıpkı mallar gibi alınıp satılabilir özellikte olmalıdır.
- Üretim araçlarının tamamı özel mülkiyete ait olmalıdır.
- Üretim sonucu elde edilen gelir ve emek maliyetleri arasında kalan kısım da sermaye sahiplerine ait olmak zorundadır.

4. Eleştirel Teori'nin Kapitalizm'e Bakışı

Frankfurt Okulu birçok farklı alandan teorisyenleri bir araya getirdiği için bu durum birçok alanda da eleştirel bakış açısında bulunmalarına neden olmuştur. Faşizmden kapitalizme, aydınlanmadan tahakküme, özne-nesne ilişkisinden pozitivistliğe varana kadar birçok alan teorisyenlerin hedefinde olmuştur. Eleştirel Teorisyenler Marksist bir bakış açısına sahip olduklarından bu durum ekonomi ve kapitalizm üzerinde eleştiriler yapmalarına neden olmuştur. Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizmin dayatmış olduğu değerler, siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduran kişilerin davranışlarını hedef almaktadır. Kapitalizm, temel olarak toplumu sınıflı bir yapıya böler ve belirli sınıfları zayıflatarak onların yaratıcı sürece katılmalarına ve tam potansiyellerini öne çıkarmalarını engeller. Kapitalizm yerel gücü kontrol altına alarak kapitalist devlet gücüne bağlı bir hâle getirerek adem-i merkeziyetçi yapıya son vermektedir. Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizm, bürokrasinin toplumun geneline hükmettiği ve devletin egemen sınıfının iş dünyası ile iş birliği yaptığı bir devlet yapısı ortaya çıkarmaktadır. Buradaki ana hedef şirketlerin ulusal ve uluslararası alanda egemen olmasını sağlamaktır. Kapitalizmin gelişimi siyasette ekonominin öncelikli hâl almasına neden olmuş ve bireyler ile egemenliği elinde bulunduran güç arasında duyguların sömürülmesine neden olan yeni bir toplum tipi ortaya koymuştur (Türkben, 2023; 62).

Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalist ekonomi modeli araçsal aklın bir başarısı olarak meydana gelmiştir. Bu nedenle içinde buldukları kapitalist sistemi Aydınlanma'nın getirmiş olduğu bir neden olarak görmüşlerdir. Eleştirel Teori, kapitalizm dönemini her açıdan eleştirerek bu sistemi reddetmeye varacak kadar ileri gitmiştir ve bu durum Frankfurt Okulu'nun bir karakteri hâline gelmiştir. Okul içerisindeki teorisyenler, kapitalizm eleştirisi yaparken içerisinde yaşadıkları toplumun tamamına yayılan sistemi endüstriyel sistem olarak da isimlendirmişlerdir. Endüstriyel toplum ile birlikte artan üretim gücü neticesinde insanlık tarihinde görülmemiş derecede özgürlüklerin sınırlandırıldığı bir dönem yaşanmaya başlanmıştır. Kapitalizm; yaratmış olduğu standartlaşma, özgürsüzleşme ve tek tipleştirme toplum şekilleri ile toplumu kontrol altına alarak kendi amaçlarına hizmet edecek bir yapı oluşturmuştur. Toplum sadece üretim-tüketim yapar bir hâle getirilmiştir. Toplumdaki bu yapısal dönüşüm Eleştirel Teorisyenlere göre bireyselliğin de yok olmasına neden olmuştur. Sanayileşmenin hızlı bir şekilde ilerlemesi onlara göre insanlık için bir yıkım getirmiştir. Kapitalist sistemin hedefi olan yüksek kâr etme politikası, bireylerin ne kadar işe yaradığı ile ilgili bir bağlantı kurmuştur. Böylece toplum içerisindeki güç dengesi bozularak ekonomik güç sahiplerinin eşitsizliğini artıran ve baskı yapmalarını sağlayan bir yapı oluşturmuştur. Bireylerin özgür düşünme özelliğini elinde tutan kapitalizm, kendi fikirlerini bireylere kitlesel düşünceler olarak empoze etmiştir (Ünal, 2018; 93).

Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizm, bireyleri tüketim toplumu hâline getirmektedir. Bunun için de kentleşmenin getirdiği avantajlardan yararlanmış ve bireyin sermaye iktidarının tahakkümü altına girmesine neden olmuştur. Sermaye iktidarının amacı, kentlerde bir araya gelen büyük kalabalıkları kendi yararına olacak şekilde kullanıp tüketimin artmasını sağlamaktır. Bu yolla kapitalizm, üretmiş olduğu artı değeri bireylere daha hızlı ve daha güvenilir bir şekilde satabilecektir. Kapitalizmin ortaya çıkardığı tüketim toplumu neticesinde bireyler, özlük haklarındaki zayıflık ve uzun çalışma saatleri neticesinde düşünmeye ve özgürleşmeye fırsat bulamadığından yine kapitalizmin dayattığı kültür endüstrisine bağımlı kalmaktan başka bir yol bulamamaktadırlar. Kapitalist kültür modeli ile bireyler iş hayatlarında zaten kontrol altında bulunduğu kapitalizmden boş zamanlarında da kurtulamazlar ve kendilerini geliştirebilecek fırsatlar elde edemezler. Böylece kapitalist sistem, günün her anında toplumu istediği şekilde kontrol altında tutabilmektedir (Avyüzen Zobar, 2019; 40).

Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalist sistem içerisinde meydana gelen sürekli tüketim mantığı, insanların seçme özgürlüğünün elinden alınmasına ve pasifleştirilmesine neden olmaktadır ve bu durum da bireylerin özgürlüğüne engel olmaktadır. Sistem içerisinde bireyler sadece belirli koşullara bağımlı bir hâle getirilmişlerdir. Bireyler kendi iç dünyalarının dışında gerçekleşen çıkarlar ve ihtiraslar tarafından yönetilmekte ve belirlenmektedirler; böylece bireyler sürekli üretim yapmak zorunda kalacak ve bu da kapitalist sistemin sürekli yeniden üretebilmesinin önünü açarak bireyleri sistemin içerisinde tutmayı başaracaktır. Tek amacı daha fazla kâr etmek ve gelişmek olan kapitalizm, Eleştirel Teorisyenlere göre insanlara değil kendisine hizmet etmektedir. Ticaretin artması, nüfusun çoğalması, teknolojinin gelişmesi ve uluslararası politik düzen gibi konular kapitalizmin çıkarına olan konulardır ve bu da kapitalizmin doğa ve birey üzerindeki sömürsünü daha fazla kuvvetli bir hâle getirmektedir (Kartal, 2012; 86).

Eleştirel Teori düşünürlerine göre kapitalizmin oluşturmak istediği toplum düzeninin iki temel noktası vardır. Bunlar teknolojik ve ekonomik gelişmeler karşısında geleneksel toplumsal kurumların güçsüzleştirilmesi ve bireylerin emekleri neticesinde ortaya çıkan nesnelere onların kontrolü dışında olan özerk ve bağımsız güçlere dönüştüğü kültürün giderek somutlaştırılmasıdır. Kapitalizm bu hedefi ile birlikte toplumu parçalı bir yapıya ayırarak bireyleri anlaşılabilir bir zorunluluk tarafından yönetmeyi amaçlamaktadır. Eleştirel Teorisyenler bu noktada kapitalizmin bireyleri toplumdan tasfiye ettiğini ve önceden belirlenmiş sahte bir demokratik görüntü kazanmalarını sağladığını belirtmektedirler. Toplum ve birey, alt ve yüksek kültür, sermaye ve proletarya arasında yaşanan bu ayrışmalar Eleştirel Teorisyenler için kapitalist sistemin hedeflediği bir otorite kurnazlığını temsil etmektedir. (Küçükcan, 2002; 265).

Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizmin yarattığı tüketim toplumu, bireyleri satın aldıkları mallar üzerinden tanımlanan bir hâle getirmektedir. Tüketici konumunda olan insanlar sürekli bir satın alma eylemi içerisinde bulunmaktadır; yani kapitalist sistem içerisinde bireyler, üretici olmaktan çok tüketici olmaya odaklandırılmışlardır. Kapitalizmin buradaki amacı insanın haz duygularını canlandırarak bireylerin sürekli tüketim yapmaya meyilli bir makineye dönüşmesini sağlamaktır. Kapitalizm bunu yaparken kitle iletişim araçlarından da faydalanır

ve yaratmış olduğu reklamlar sayesinde insanların harcama yapma dürtüsünü tetiklemeyi başarmaktadır. Yabancılaşmış ihtiyaçların etkisi altına giren bireyler, fiziksel ve duygusal anlamda bir robottan farksız bir hâle gelmektedirler. Kapitalist sistem tarafından yaratılan bu toplum modeli, tüketimi bireylerin yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamanın ötesine geçirek insanları yeni biri olmaya heveslendirilmekte ve teşvik etmektedir. Eleştirel Teorisyenler göre kapitalizmin sağladığı bu durum ile birlikte insanlar kimliklerini sürekli değiştirmekte ve kendilerini buna mecbur hissetmektedirler (Doğan, 2018; 66).

Eleştirel Teorisyenlere göre devletin yapmış olduğu ekonomik faaliyetlerde yönlendirilmeyi amaçlaması, kapitalist sistem ile birlikte güçlenen kamusal alanın ve bunun da neticesinde kamusalılığı yitirmesi ve ekonomik gücü elinde tutan kişilerin özel çıkarları doğrultusunda kamusal alanı ellerinde bulundurması; bireylerin özel alanının kamu hukuku vasıtasıyla devlet kontrolü altında tutulması; kentleşme ile birlikte değişen aile kültürü ve ilişkileri; var olanın görünür olmak zorunda bırakıldığı bir toplum yapısı oluşturulması; siyasi iktidarı denetleme ile görevli olan kitle iletişim araçlarının kapitalist sistemin nesnesi hâline dönüşmesi; bireylerin tüketim toplumuna dönüştürülmesi ve kamusal alanın özel kişilerin kendi çıkarlarını koruyacakları bir alana dönüştürülmesi kapitalizmin devlet ve toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkileri ifade etmektedir (Odabaş, 2018; 220).

Frankfurt Okulu düşünürlerinin kapitalizmi bu denli eleştirmelerinin yanındaki bir diğer faktör içinde buldukları dönemde yükselen faşizm ideolojisinden de kaynaklanmaktadır. Faşizmin güçlü bir şekilde var olduğu dönemde ortaya çıkan Eleştirel Teori, faşizme yönelik ortaya koyduğu fikirler neticesinde siyasi bir görüntü kazanmıştır. Eleştirel Teorisyenler faşizmi hiçbir zaman kapitalizmden ayrı görmemişler ve sürekli olarak kapitalizmi, faşizm ile iç içe bir şekilde eleştirmişlerdir. Bu durum Frankfurt Okulu düşünürlerinin yaptığı eleştirilerin emek-sermaye üzerinden gerçekleştirilmesiyle ilgilidir. Onlara göre faşizm için eleştiri getirmeyenlerin kapitalizmi de eleştirmeye hakları bulunmamaktadır. Eleştirel Teori'ye göre kapitalizmin kriz içerisinde olduğu 1929 yılındaki Büyük Bunalım döneminden daha güçlü bir şekilde çıkmasının nedenlerinden biri de faşizmin etkisi olmuştur. Dönem içerisinde yaşanan Sosyalist devrimin, Batı ülkelerine yayılmamış olması ve Soğuk Savaş sonucu gücünü kaybeden sosyalizme

karşı güçlenen faşizm neticesinde kapitalizm yeniden güçlenerek içinde bulunduğu krizlerden çıkmayı başarmış ve yeniden dünyayı değiştirip, dönüştürmeye devam etmiştir (Gülenç, 2010; 25).

Frankfurt Okulu üyelerinin hemen hemen her alanda yaşanan değişimlerin kaynağı olarak gördükleri kapitalizmi farklı farklı alanlarda ve şekillerde eleştirmelerine rağmen getirmiş oldukları eleştirilerin ortak noktaları şu şekilde sıralanabilmektedir; (Yurdigül, Yurdigül ve Batur, 2015; 104-105).

- Sermayedeki yükselme, zaten istikrarsız bir görüntü çizen birikim sürecini daha da kötü bir hâle sokmaktadır. Bu sürecin devamlı bir hâl alabilmesi için egemen kişiler emperyalist genişleme ve savaşın da dâhil olduğu her yolu denemektedirler.
- Sanayilerin sermaye ağırlıklı yapılara dönüşmesindeki eğilim sermayenin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Tekelleşme gerçeğinin beraberinde getirdiği serbest pazar anlayışı yerini yavaş yavaş malların evrenselleşmesine ve tekelleşmiş kitlesel üretime bırakmaktadır.
- Kapitalizm toplumla uyumlu bir bütün değildir ve hem yanılısama hem de metaların üretimi anlamında çelişkilere sahiptir. Egemen üretim ilişkileri, üretimin gelişmiş güçlerini engellemektedir ve bu durum da bazı çelişkilere neden olmaktadır. İşçi sınıfının üretim araçlarından kopması sermaye sınıfı ile arasında zıtlık yaşanmasına neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu zıtlıklar sadece ekonomik anlamda değil kültürel anlamda da meydana gelmektedir. Bu durum da toplumsal olarak ortaya çıkarılan ideoloji ile verili olan arasında yaşanan çelişkinin krize neden olmasını sağlamaktadır.
- Bireylerin emekleri sonucu ortaya konan ürünleri kendi ayrı yaşamları olan bağımsız ve doğal değerler olarak görmektedirler. Değişim, dağıtım ve tüketimden kaynaklanan maddi ve toplumsal ilişkiler doğrudan anlaşılır değildirler; ancak bir yanılısama perdesi arkasındadırlar ve metaların fetişizmi ile saklanmaktadır. Kapitalist sistem içerisinde her şey gizlenmektedir.

- Ürünlerin meta olma özellikleri sadece değişimleri sonucu değil aynı zamanda soyut düzeyde yaşadıkları değişim neticesinde de belirlenmektedir. Soyut emek, zamana bağlı olarak yaşanan değişim, üretim sürecinin hem özel tarafını hem de nesnel tarafını etkilemektedir.
- Modern toplum, kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir toplumu ortaya koymaktadır. Bu modern toplum, değişim değerleri özelinde yaratılmış meta bir toplum anlamına gelmektedir. Üretilen ürünler, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade kâr ve değeri artırmak amacıyla ortaya konmaktadır.

Sonuç

Kurulduğu ilk zamanlarda Marksist bir yapı gösteren ancak zaman içerisinde yaşadığı dönüşüm neticesinde Eleştirel Teori olarak adlandırılan Frankfurt Okulu, bünyesinde barındırdığı düşünürler ile güncel her konu ve alanda eleştiri yapan bir grup entelektüel olarak ifade edilmektedir. Kurulduğu yüzyıl olan 20. yüzyıl dünyasında toplumsal, siyasal ve ekonomik birçok sorun Frankfurt Okulu düşünürlerinin ilgisini çekmiştir. Kapitalizm ve endüstri toplumunun ekonomik yaşamda, siyasal alanda ve gündelik yaşam içerisinde yaratmış olduğu hızlı değişim ve dönüşümler tüm dünyayı etkisi altına alan bir dalga olarak yayılmıştır. Modern toplumsal dönem olarak isimlendirilen 18. ve 20. yüzyıl boyunca yeni kuram ve kavramlar sosyal bilimlerde ortaya çıkmıştır. Demokrasi, refah toplumu, özgürlük, eşitlik, ilerleme ve insan hakları gibi kavramlar batılı devletler tarafından idealize edilmişler ve tüm devletlerin ulaşması gereken birer görevmiş gibi belirlenmişlerdir. Gelişmiş devletler tarafından ideal yaşam şekli olarak tanımlanan bu yaşam şekli, gelişmiş ülkeler ile aynı refah seviyesinde olmayan ülkeler için farklı anlamlara gelmiştir. Refah, demokrasi ve insan hakları gibi konularda gelişmiş devletlerin seviyesine çıkamayan devletler için bu kavramlar yeniden yapılandırılmıştır. Ortaya çıkan yeni kavramlar bağımlılık, az gelişmişlik vb. kavramsallaştırmalar olmuştur. Gelişmiş devletler ile onların gerisinde kalan devletler için yapılan bu ayrışma genel olarak Batılı ve Batılı olmayan devletler ayrımı olarak da isimlendirilmiştir.

Frankfurt Okulu düşünürleri bir araya geldiklerinde ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda yaşanan bu değişim-dönüşüm ortamı içerisinde yaşanan gelişmeleri eleştirmeyi ve irdelemeyi kendilerine hedef almışlardır. Frankfurt Okulu düşünürleri temelde Aydınlanma, Modernleşme, Liberalizm, Pozitivizm, Pragmatizm, Marksizm, Faşizm ve Kapitalizm gibi ortaya çıkan akımları analiz edip yeniden değerlendiren bir yapıya sahip olmuşlardır. Eleştirel Teorisyenler egemen devletlerin görünürdeki modernleşmeci, demokratik ve eşitlikçi iddialarının özellikle kapitalizm kavramı üzerinden arka planını görerek, yaşanan bu değişim-dönüşüm sürecinin eleştirisini ortaya koymuşlardır.

Eleştirel Teorisyenler kapitalizmi ilk ortaya çıktığı andan itibaren insanlar için bir tehdit olarak görmüşler ve kapitalizm üzerine eleştirilerini yaparak toplumun farkındalığını yükseltmeyi amaçlamışlardır. Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizm sadece bireylerin emek gücünü sömüren bir sistem değil aynı zamanda kültürlerinin yok edilmesi, aile kavramının ortadan kaldırılması, doğanın tahrip edilmesi vb. gibi birçok konunun da başını çekmektedir. Onlara göre sanayinin gelişmesi, teknolojinin gelişmesi ve bilimin gelişmesi gibi konular insanlığın yararına değil sadece kapitalizmin daha fazla kâr elde etmesine yarayacak gelişmelerden ibarettir. Yaşanan bu gelişmeler kapitalizmin bireyi daha çok baskı altına alıp boğmasını sağlamaktan başka bir işe yaramamaktadır ve böylece bireylerin kendi tarihi artık yok olmuştur ki bu durum da onları, kapitalist sistemin yaratmış olduğu modern topluma kanalize olma zorunluluğunda bırakmıştır.

Kaynakça

Avyüzen, Zobar, J. (2019). Kültür Endüstrisi ve Tüketim Bağlamında Frankfurt Okulu'ndan Günümüze Birey, Tahakküm ve Özgürlük İlişkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi/sosyal Bilimler Enstitüsü: Edirne.

Aydın, M. K. (2003). Kapitalizm ve Kriz. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6, Sayı:2. pp:1-10.

Aydın, M. K. (2012). Kapitalizm Neden Vazgeçilmezdir? Sakarya İktisat Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1. pp: 21-38.

Aytaç, Ö. (2005). Kapitalizm ve Boş Zaman. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1. pp: 1-22.

Balkız, B. (2004). Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizm Eleştirisi. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 12 pp: 135-158.

Bilmez, N. (2023). R. B. Denhardt'ın Eleştirel Teori Yaklaşımı ve Kamu Yönetimine Yansıması: Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi. Abant Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 23, Sayı:3. pp: 1767-1780.

Birdişli, F. (2014). Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Gal-ler Ekolü. Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 20. pp: 229-256.

Daloğlu, P. (2018). Kapitalizm ve Muhasebe; Tanzimat Dönemi İktisadi Zih-niyetinin Muhasebe Kayıt Düzenine Etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İst-antbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirel, C. (2021). Frankfurt Okulu ve Doğa Felsefesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, F. B. (2018). Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'da Modern İnsan Düşüncesi ve Tüketim Toplumu Analizi; Samsun Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yozgat Bozok Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yozgat.

Dudu Aydoğan, A. (2020). Kapitalizm Kadını Özgürleştirdi Mi? Köleleş-tirdi Mi? Soruları Bağlamında “Nefesim Kesilene Kadar” Filminin İncelenmesi, Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2. pp: 72-91.

Duman, N. (2019). Frankfurt Okulunda Araçsal Akıl. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Antalya.

Durdu, Z. (2002). Frankfurt Okulu ve Türk Sosyolojisinde Eleştiri (1940-1950). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Muğla.

Fromm, E. (1987). İtaatsizlik Üzerine Denemeler, Yaprak Yayınları: İstanbul.

Fülberth, G. (2018). Kapitalizmin Kısa Tarihi, Yordam Kitap Yayıncılık: İstanbul.

Geuss, R. (2002). Eleştirel Teori Habermans ve Frankfurt Okulu, Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

Gülenç, K. (2010). Eleştiri, Toplum ve Bilim: Frankfurt Okulu Üzerine Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Güven, Ö. (2019). Frankfurt Okulu'nun Araçsal Akıl Eleştirisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Mardin.

Güzeloğlu, T. (2021). Eleştirel Teori ve Pozitivizm Eleştirisi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1. pp: 95-102.

Horkheimer, M. (2005). Geleneksel ve Eleştirel Kuram, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

İçağasıoğlu Çoban, A. ve Buz, S. (2008). Eleştirel Teori: Gelişimi, Kabulleri ve Sosyal Hizmette Kullanımı. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1. pp: 71-88.

İşler Sevindi, M. ve Akalın, A. (2022). Eleştirel Teori İle Red Pill Hareketi Uyumlu Mudur? Turkish Online Journal of Design Art and Communication, Cilt: 12, Sayı: 2. pp.350-362.

İpek, S. (2023). Kapitalizm ve Sosyal Adalet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries, Cilt: 7, Sayı: 12. pp: 72-81.

Kaçanoğlu, M. (2021). Kapitalizm ve Ahilik Tartışmalarında İslam İktisadının Yeri. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 5 (Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayısı. pp: 150-170.

Karakaş, B. (2014). Kapitalizmin Finanslaşması ve Türkiye'deki Ekonomik ve Sosyal Etkileri, Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Kartal, G. (2012). Kültür Endüstrisinde Birey, Otorite ve Tahakküm İlişkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Denizli.

Kavurgacı, Ş. ve Seviltopu, A. (2019). Frankfurt Okulu Bağlamında Eleştirel Teori ve Eğitim. Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2. pp: 99-108.

Kılıç, N. (2014). Yeni Kapitalizm ve İnsan: Tüketim Toplumunda Yaşam Pratikleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Kılıç, S. (2013). Kapitalizmin Yaşam Mücadelesi ABD Tipi Piyasa Kapitalizmi ve Çin Tipi Devlet Kapitalizminin Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Koloğlu, M. (1950). Kapitalizm İnkâr Edilebilir Mi? Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3. pp: 558-566.

Küçükcan, U. (2002). Frankfurt Okulu ve Kitle Kültürü Çalışmaları. Kurgu Dergisi, Sayı:19. pp: 257-269.

Morva, O. (2013). Eleştirel Teori ve Pragmatik Sosyal Teori: İletişim Düşüncesi Üzerinden Kurulan Ortaklık. Kültür ve İletişim Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2. pp: 9-43.

Odabaş, U. K. (2018). Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori Üzerine. Dört Öge, Sayı:14, pp: 211-233.

Türkben, İ. (2023). Frankfurt Okulu Bağlamında Aydınlanma Eleştirisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırıkkale.

Ünal, V. K. (2018). Frankfurt Okulu Düşünürlerinin Aydınlanma Eleştirisi: Horkheimer, Adorno ve Marcusu Bağlamında. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Antalya.

Vergin, N. (2016). Siyasetin Sosyolojisi, Doğan Egmont Yayıncılık: İstanbul.

Yurdigül, Y. Yurdigül, A. Batur, M. (2015). Frankfurt Okulu'nda Birey ve Toplum: İnsanın Şeyleşmesi ve Kültürün Metalaşması Üzerine Eleştirel Okumalar. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2. pp: 97-110.

Extended Summary

Founded on 3 February 1923 in Frankfurt, Germany, the Frankfurt Institute for Social Research, better known as the Frankfurt School, gathered people from many different fields such as sociologists, economists, psychologists, historians, political scientists, philosophers, lawyers, literary and musicologists under its roof and brought a critical perspective on the current problems of the period and the concept of Critical Theory has become a structure associated with the Frankfurt School. Frankfurt School thinkers claimed that the theories developed by Karl Marx were the first critical theory approach in the world, and they put forward a way of thinking based on emancipation and change, based on a conscious critical way of thinking that reveals its own theory. The word Frankfurt School, which contains the word school, reveals two different meanings. While the first meaning means an institution whose aim is education and training, the second meaning expresses that it has a unique thought structure. In the Frankfurt School, which emphasises more research, education has remained in the background. The main thinkers of the Frankfurt School are Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Erich Fromm, Herbert Marcuse, Walter Benjamin, Jürgen Habermas, Otto Kirchheimer, Franz L. Neumann, Franz Borkenau, Karl August Witt, Friedrich Pollock, Henryk Grossmann and Leo Löwenthal. The fact that most of the Frankfurt School thinkers were of Jewish origin caused them to be discriminated against and persecuted during the Second World War and forced them to leave Germany. As a result of the studies carried out by the Frankfurt School thinkers who left Germany in the countries they went to, the School became known as Western Marxism. Expressing Marxism as “liberating man from the domination of material interests, from the restrictiveness of the order and actions he has established himself, and to attain his freedom”, Frankfurt School thinkers put forward the idea that there is a connection between ideals, thoughts and consciousness and economic relations. In addition, they also criticised Marxism’s economic perspective based on the infrastructure-superstructure relationship. The main source of this criticism stems from the view of the Frankfurt School thinkers that social and economic structures have become more intertwined than in the past and have begun to affect each other.

Although Critical Theory is generally expressed through the restatement of Marxism, it is not a theory that can be explained only with this limitation. The main goal of Critical Theory is to determine how social structures influence the behaviour and identities of individuals and how individuals reshape social structures. According to the understanding of capitalism, everything is a commodity and in this system everything can be transferred to another person. This has led to the attribution of a monetary meaning to everything. Private property and wage labour are the main features of capitalism. This situation has influenced the Critical Theorists' perspective on capitalism and they have portrayed capitalism as a system that aims to turn individuals into a consumer society. Critical Theory is a complex concept to explain. Since its first emergence, it has generally been used to refer to the Frankfurt School. It also refers to a consciously critical way of thinking that is based on emancipation and change and that creates its own theory. This is why Critical Theory is basically used in two senses. Firstly, it refers to the Frankfurt School and the thinkers there, and secondly, it has created a critical system of thought based on unique assumptions. This critical system is generally based on the philosophical perspectives of Horkheimer, Marcuse and Adorno. Frankfurt School thinkers put forward the Critical Theory. With the theories, the Marxist system of thought was reinterpreted and a system of thought that would distinguish itself from other thinkers was put forward.

The capitalist order is expressed as a society divided into classes based on ownership of property. Capitalists are those who own the means of production and have nothing to sell but the labour of the workers they employ. Capital consists of the means of production and accumulated labour. This enables the capitalist system to guarantee its profit by taking more value from the worker. It is said that the wage paid to workers is equal to the amount of labour required to regain the ability to work, but the output produced by the workers exceeds it, and this surplus output means the value converted into profit by the capitalist. The wages paid by capitalists to workers are variable capital, while equipment, plant and raw materials are fixed capital. Increases in fixed capital lead to a decrease in the rate of profit, which in turn leads to wages for workers that are only sufficient for their subsistence.

According to Critical Theorists, capitalism turns individuals into a consumer society. For this purpose, it has taken advantage of the advantages of urbanisation and caused the individual to fall under the domination of the power of capital. The aim of the capitalist power is to utilise the large crowds gathering in cities for its own benefit and to increase consumption.

In this way, capitalism will be able to sell the surplus value it has produced to individuals faster and more reliably. As a result of the consumption society created by capitalism, individuals cannot find a way other than being dependent on the culture industry imposed by capitalism, as they cannot find the opportunity to think and liberate as a result of the weakness in their personal rights and long working hours. With the capitalist culture model, individuals cannot get rid of capitalism, which is already under control in business life, in their free time and cannot get the opportunity to develop themselves. Thus, the capitalist system is able to keep society under control at every moment of the day in the way it wants.